

Gerda van Wageningen

Schouwen-trilogie

Dostie

Rumoer op Dostie

Water rond Dostie

Uitgeverij Zomer & Keuning

Hoofdstuk 1

‘Ik kan niet meer. Ik kan echt niet meer. Zo moe.’ De vrouw met het grijze piekhaar zakte pal voor de voeten van Arjaan van der Velde in elkaar. Hulpeloos keek de boerenzoon om zich heen. Een blonde jonge vrouw snelde meteen naar hem toe, gevolgd door een jonge man. Vreemden, want hij kende hen niet, maar vandaag deed dat er niet toe.

‘Ik ben Sonja Goemans,’ stelde de vrouw zich voor. ‘En dit is mijn neef Leen. We zijn hierheen gekomen zodra we hoorden over de ramp in Antwerpen. Wat is er met haar?’ vroeg ze toen, zichtbaar van streek door alles wat er om hen heen gebeurde. ‘Is ze flauwgevallen?’

‘Misschien is ze wel bewusteloos geraakt,’ zei Arjaan. ‘Ik heb er geen idee van. Al die stakkers hebben iets vreselijks meegemaakt en de meesten van hen hebben al een hele tijd nauwelijks te eten gehad.’ De jonge kerel streek met zijn hand door zijn weerbarstige haar.

Sonja aarzelde slechts kort. ‘Daar is een boerderij, laten we haar daarheen brengen.’ Ze trok haar neef aan zijn mouw. ‘Help deze meeneer even een handje, Leen.’

‘Die boerderij daar is van mijn broer Anton,’ zei Arjaan. ‘Anton van der Velde. Ik heet Arjaan en ik woon daar ook. We wonen maar net over de grens, dus hier komen veel vluchtelingen terecht.’

Leen knikte zwijgend en pakte de vrouw, die weer een beetje bij haar positieven begon te komen, onder haar schouders op. ‘Wacht, daar staat een kruiwagen,’ zei hij. ‘Daar zet ik haar in.’

Arjaan van der Velde hielp mee. Even later reed de boerenzoon met de vrouw in de kruiwagen weg.

Leen knikte naar Sonja. ‘Loop maar even met hem mee. We zien elkaar later wel weer bij de haven. Als die vrouw weer bij haar positieven komt, kunnen we haar misschien meenemen. Dan kan ze bij jullie op de boerderij een beetje bijkomen van de verschrikkingen.’

Ze aarzelde slechts kort en ging toen in een sukkeldrafje achter

Arjaan van der Velde aan, die met verrassend verende stappen de kruiwagen met de onbekende vrouw erin voortduwde, alsof hij nooit anders had gedaan.

Overall, werkelijk overall, zaten of lagen mensen in de berm van de wegen en paden, hier in Zeeuws-Vlaanderen, vlak bij de grens met België en vlak langs een weg die naar Antwerpen leidde. Allemaal onbekenden waren het, die verslagen en uitgeputte mensen. Allemaal Belgen. Sommigen hadden nog geprobeerd wat huisraad of kostbaarheden mee te nemen, een enkeling had zelfs wat te eten bij zich. Maar het leek wel of de meesten halsoverkop gevluht waren, zonder ook maar iets mee te kunnen nemen.

Sonja begon zelfs een beetje te hijgen, maar de man voor haar keek niet op of om. Gelukkig was het niet ver. Hij reed de vrouw, die probeerde overeind te komen, maar meteen weer terugviel in de hobbende kruiwagen, zo door de openstaande deuren van de deel de boerenschuur in. Achter hem bleef Sonja aarzelend staan in de deuropening. Er was al een aantal mensen daarbinnen, zag ze, waaronder twee huilende kleine kinderen. Ze begreep dat die hoorden bij twee nog jonge ouders. De vrouw van het stel staarde haar nu met grote angstogen aan. Haar bolle buik sprak boekdelen: de bevalling zou niet lang meer op zich laten wachten!

De oudere vrouw werd eindelijk uit de kruiwagen geholpen, maar ze kon amper op haar benen blijven staan.

‘Ga hier op het stro zitten,’ bromde Arjaan van der Velde. ‘Mijn schoonzuster zal u zo iets te drinken geven. Ik moet weer terug, ik...’ Hij draaide zich om en keek toen Sonja recht in de ogen. Hij leek een beetje verbaasd dat zij was meegekomen. ‘Neem me niet kwalijk,’ zei hij, en hij stak een hand uit die niet bepaald schoon meer was. ‘Welkom. Misschien kunt u mijn schoonzuster helpen? Ik werk als knecht bij mijn oudere broer. Sinds gisteren worden we overspoeld door mensen die op stel en sprong op de vlucht zijn geslagen na het bombardement op Antwerpen. Ze hebben alles achter moeten laten om aan de verschrikkingen te ontsnappen. Gisteren waren het nog de geluksvogels, naar verhouding dan. Toen kwamen de eersten, degenen die met een paard-en-wagen konden vluchten,

of een plekje konden bemachtigen op een schip. Tegen betaling meestal. Zou je die kerels niet? Profiteren van andermans ellende? Alleen was op de schepen al binnen de kortste keren geen plekje meer te krijgen. De meesten moesten te voet. Die komen nu in een eindeloze stroom de grens over; doodmoe, uitgeput, hongerig en helemaal van streek door wat ze daarginds hebben moeten meemaken. Maar waar komt u eigenlijk vandaan? Komt u van Breskens of soms uit Terneuzen?’ Zijn bruine ogen namen haar onderzoekend op.

Ze besepte dat Arjaan dit praatje gebruikte om even wat uit te rusten. Hij zag er moe uit, net als de meeste vluchtelingen.

‘Schouwen,’ antwoordde ze toen. ‘Schouwen-Duiveland. Wij wonen in een dorp vlak bij Zierikzee, om precies te zijn. Zoals ik eerder al zei, ben ik samen met mijn neef gekomen. De eerste vluchtelingen kwamen vanmorgen per schip aan toen we in de stad waren en ze vertelden verschrikkelijke verhalen. Ze worden eerst naar de concertzaal in Zierikzee gebracht en vandaar wordt geprobeerd hen in de omgeving onder te brengen of ze door te sturen naar Rotterdam, omdat het er zo veel zijn. Leen wilde met het schip mee terugvaren om te komen helpen en hij zei dat ik mee moest komen. Er waren namelijk verschillende gewonden onder de mensen die aankwamen, dat hebben we zelf gezien. Ik heb anderhalf jaar lang voor verpleegster geleerd in een ziekenhuis in Rotterdam, misschien kan ik helpen. We hoorden verhalen over de grote aantallen vluchtelingen die nog onderweg waren en...’ Ineens kwam ze niet meer uit haar woorden, zo vorsend keek hij haar aan.

‘Kom maar even mee naar binnen,’ zei Arjaan. ‘Mijn schoonzus kan je iets te drinken geven, en dan kun je misschien even naar die stakkers in de schuur kijken. Wie daartoe in staat is, moet verder.’

‘Ik zal kijken wat we kunnen doen. En iets te drinken zou fijn zijn.’ Ze had dorst, bovendien moest ze ontzettend nodig plassen. Daarbij was ze geschokt door wat ze allemaal had gezien in de afgelopen paar uur, terwijl ze in haar verpleegsterstijd toch wel het een en ander aan menselijke ellende had meegemaakt.

Naast elkaar staken ze het erf over naar de keukendeur die hij als

een echte heer voor haar openhield, zodat ze naar binnen kon gaan. 'Sjaan, er is weer een nieuwe. Een oudere vrouw die totaal uitgeput is.'

Sonja keek nieuwsgierig om zich heen in de keuken van de haar onbekende boerderij.

Een vrouw met rood krulhaar keek haar onderzoekend aan. 'En dit is?'

Ze stak opnieuw haar hand uit. 'Sonja Goemans.'

'Ze is verpleegster,' zei Arjaan.

'Nee nee, dat nu ook weer niet. Ik heb er wel anderhalf jaar voor geleerd en wilde het graag worden, maar...'. Toen kon ze ineens niet vertellen over het grote verdriet dat hun eigen gezin had getroffen. 'Er kwam iets tussen,' ging ze daarom verder. Ze moest even slikken voor ze in staat was verder te gaan. 'Ik woon met mijn ouders op een boerderij een paar kilometer bij Zierikzee vandaan. Mijn neef Leen helpt ons daar sinds... hij helpt mijn vader als knecht. We waren vanmorgen juist voor een paar boodschappen naar de stad gegaan, en toen zagen we dat er een afgeladen schip aankwam. De schipper wilde meteen terugvaren om nieuwe mensen op te halen. Omdat jullie hier die niet allemaal onderdak kunnen verlenen. En...'. Nu werd ze zelf toch wat slap in de benen en ongevraagd plofte ze op een van de keukenstoelen neer. 'Mag ik hier misschien even naar de plee?' verzuchtte ze terwijl ze rood werd van verlegenheid.

'Daar.' Sjaan knikte naar de deur waardoor ze zojuist naar binnen was gekomen. 'Heb je eigenlijk wel iets gegeten of gedronken, sinds je zo onverwacht op avontuur ging?'

'Nee.' Sonja schudde het hoofd, terwijl ze al opstond om zo snel mogelijk haar blaas te gaan legen. 'Maar dat geeft niet, die stakkers daar hebben al veel langer niets meer gehad.' Ze snelde de keuken weer uit, in de aangewezen richting, en stapte even later met een groot gevoel van opluchting weer naar binnen.

Sjaan glimlachte en zette kordaat een grote, gevulde koffiekom voor Sonja neer. 'Opdrinken. Ik ga de vrouw in de schuur ook iets brengen en dan moet Arjaan maar zeggen wat er moet gebeuren met de stakkers die nu hier zijn. Waar Anton is gebleven, weet ik niet.'

‘Die is ook helpen,’ liet haar zwager weten, die zelf ook de tijd nam om wat te eten en te drinken en ondertussen iedere keer stiekem naar Sonja keek.

‘Ze kunnen misschien mee op een schip,’ dacht Sonja hardop. ‘Het zijn nu zeven mensen, die bij jullie in de schuur zitten, zag ik. Als we hen bij het schip weten te krijgen, nemen wij ze mee en kunnen ze bij ons op de boerderij afwachten wat er verder gaat gebeuren.’

Arjaan knikte. ‘Dat zou mooi zijn. Hier kunnen ze niet langer blijven, want er komen er steeds meer. Heeft Anton niet gezegd waar hij heen ging?’ wilde hij toen van Sjaan weten.

Deze schudde het hoofd. ‘Hij heeft al een wagen met vluchtelingen naar de haven gebracht, maar is nog steeds niet terug. Als hij straks terugkomt, kunnen deze mensen mee, en jij ook.’ Ze knikte naar Sonja. ‘Als Arjaan jullie tenminste wegbrengt, want Anton zal zo langzamerhand wel doodop zijn. Als hij terugkomt moet hij iets eten en even uitrusten. Hij is al uren weg. Hier, meisje.’ Het klonk bijna moederlijk. ‘Eet ook een boterham.’

Sonja kreeg een dikke snee wittebrood toegeschoven, weliswaar zonder iets erop, maar ineens besepte ze dat de gebruikelijke etens-tijd allang voorbij was, terwijl ze geen idee had wanneer ze weer iets zou kunnen eten.

Een kwartier later liep ze terug naar de plek waar ze haar neef had achtergelaten. Ze moest even zoeken eer ze hem vond. ‘Kom mee, Leen,’ zei ze toen, en ze vertelde hem wat er op de boerderij daarginds was afgesproken.

‘En deze twee oude mensen dan?’ hakkelde de jongeman verdwaasd. Ook hij moest honger hebben, besepte Sonja. ‘Kom maar mee. En neem die mensen ook maar mee.’

Het waren nu dus al negen mensen, dacht ze ondertussen. ‘Ze krijgen daar wat te eten en te drinken,’ vertelde ze. ‘Ze worden straks met paard-en-wagen naar de haven gebracht, want het is te ver om te lopen nu ze zo uitgeput zijn. Wij kunnen ook mee terugrijden. We nemen ze mee naar de boerderij tot er meer duidelijkheid is gekomen over wat ons nog te wachten staat.’

‘Laten we hopen dat we vandaag nog een schip vinden dat ons naar Zierikzee terugbrengt,’ zei Leen vertwijfeld, duidelijk niet erg zeker van zichzelf. ‘Het duurt in dit jaargetijde niet lang meer eer het donker wordt. De schipper met wie wij mee gevaren zijn, is immers bijna direct weer vertrokken met opnieuw een volle lading wanhopige mensen aan boord.’

Sonja knikte en dacht aan het geld dat ze nog in haar beurs had. Ze hoopte maar dat het genoeg zou zijn om desnoods voor een paar plaatsen aan boord te betalen. Het was erg om zo praktisch te moeten zijn op een moment als dit, maar er waren altijd mensen die probeerden een slaatje te slaan uit de ellende van een ander.

Sonja liep voorop. Ze werd op slag verlegen toen ze onderweg Arjaan weer tegenkwam. ‘Dit is mijn neef Leen, meneer Van der Velde: Leen Goemans.’

Haar neef droeg op zijn rug een bejaarde man, die zo moe was dat hij niet meer kon lopen. Diens eveneens bejaarde vrouw oogde gezonder, maar leunde wel op een stevige tak, die zij ergens onderweg gevonden had en die haar nu hielp om overeind te blijven. Leen keek de andere man vorsend aan. ‘Deze twee mensen krijgen bij u wat te eten en te drinken, volgens Sonja. En ze kunnen daarna mee naar de boerderij van Sonja’s vader. Ik werk daar als knecht, sinds...’ Een blik van zijn nicht deed hem plotseling zwijgen.

Arjaan fronste zijn wenkbrauwen. ‘Wel, hier zijn er zo veel, wie kan moet verder om weer plaats te maken voor anderen. Ze blijven immers maar komen, en wie weet hoeveel er nog onderweg zijn!’

‘Ze reizen vandaar met stoomtrams en schepen zo veel mogelijk verder,’ vertelde Leen ondertussen. ‘Ze komen niet alleen hier over de grens, maar overal waar water of een weg is.’

Arjaan liep met hen mee terug en ondersteunde de oude vrouw. De oude baas op Leens rug had zijn ogen bijna dicht en zijn ademhaling kwam met horten en stoten. De man was domweg te moe om nog maar iets te kunnen zeggen.

‘Ook over de grens met Brabant trekt een vluchtelingenstroom, heb ik gehoord.’ Leen kon er maar niet over ophouden, over alles

wat hij de afgelopen uren had gehoord. ‘In de nacht van woensdag op donderdag is het bombardement begonnen, vertellen de mensen. Er verschenen zeppelins boven de stad die maar bommen bleven gooien. Huizen en, erger nog, de petroleumtanks vlogen in brand. Op de kade aan de Schelde verdrongen zich al snel duizenden mensen, in de hoop een plaatsje op een schip te kunnen bemachtigen. Wie niet anders kon, ging uiteindelijk maar lopen. Alle kanten op, als ze maar weg konden uit de brandende hel waarin de stad was veranderd.’

Terug op de boerderij begon de oude baas hartverscheurend te huilen. Hij zakte meteen door zijn knieën toen Leen hem van zijn rug liet zakken, zodat Arjaan hem moest helpen om op een paar balen stro te gaan zitten. Maar ze kregen hete koffie en eveneens een snee brood zonder iets erop. Even later kregen ze te horen dat ze, als ze een klein beetje op verhaal gekomen waren, met paarden-wagen naar de haven werden gebracht, waar ze mee konden varen naar Schouwen-Duiveland. Hier werden ze voorlopig opgevangen op de boerderij van de ouders van deze jonge vrouw, die was gekomen om hen te helpen.

Een echtpaar van middelbare leeftijd zei dat ze liever naar Tholen gingen, waar de vrouw een achterlicht had bij wie ze hoopte terecht te kunnen. Ze konden in ieder geval meerijden tot aan de haven, werd besloten. Dan kwam er hier in de schuur weer plaats voor anderen, die nu nog langs de weg zaten en anders misschien wel de nacht in de openlucht door moesten brengen.

Sonja fluisterde met de hoogzwangere vrouw, keek naar de wonden die sommige van deze mensen hadden en maakte ze schoon, zo goed en kwaad als dat kon. De twee kinderen hadden pijnlijke schroeiplekken en een paar brandblaren opgelopen van rondvliegend puin. De oude vrouw die Arjaan in de kruiwagen hierheen had gereden, was een paar keer gevallen en haar knieën lagen open. Ze kreeg van Sjaan een oud en versleten, maar wel brandschoon laken, dat ze aan repen knipte en dat ze voorlopig als verband kon gebruiken. De brok in haar keel werd groter en groter. Deze ellende was ongekend. Zoiets had ze nooit eerder gezien. Een paar keer dacht

ze dat ze zelf in huilen uit zou barsten. Ze voelde de blikken van Arjaan steeds weer in haar rug prikken.

Leen kwam eindelijk terug. De boer met paard-en-wagen ook. Het paard werd op stal gezet met de haverzak om de hals.

Het boerengezin verzamelde zich in de keuken voor het avondbrood van zes uur. Maar wat er nog aan brood over was, werd gesneden en gegeven aan de mensen die nu in de schuur bij elkaar zaten op enkele strobalen. Zwijgend wachtten ze op wat er verder komen ging, sommigen van hen zonden in stilte een enkel gebed omhoog. De twee jengelende jongetjes van een jaar of zes à zeven, waren eindelijk in slaap gesukkeld.

Het was inmiddels donker worden, besefte Sonja bezorgd. Bang was ze niet, maar wel ongerust. Ze hoopte maar dat vader en moe inmiddels ook hadden gehoord wat er in de stad gaande was en waarom zij en Leen niet thuis waren gekomen nadat ze vanmorgen naar de stad was gereden. Maar voorlopig kon ze niets doen. Ze moest wachten en er de moed inhouden.

De vluchtelingen deden hun behoefte op de mestvaalt. Ze aten de snee brood en dronken van de hete koffie met veel melk en suiker. Arjaan bracht nog een kan met melk. Melk hielp niet alleen tegen de dorst, maar ook tegen de honger, bromde hij, zichtbaar ongemakkelijk met deze onverwachte situatie. Zijn schoonzus zou morgenochtend voor dag en dauw nieuw brood moeten bakken. Gelukkig hadden ze meel genoeg.

Als de vluchtelingen hadden gegeten, zou hij een ander paard voor de wagen spannen en hen naar de dichtstbijzijnde haven brengen. Misschien was er nog een schipper die hen mee zou willen nemen. Anders werd het morgenochtend voor ze verder konden gaan. Maar hier konden ze niet blijven.

Het was pikkedonker en erg koud toen ze eindelijk over de Schelde voeren, terug naar Zierikzee. Ditmaal zaten ze op een mosselkotter vol mensen, die tot op het dek toe kleumden. Er was binnen en buiten geen enkel plekje meer vrij. Het maakte niet eens meer uit

of ze misschien nat werden van het buiswater.

Sonja stond aan de reling. Haar ogen staarden in het niets, terwijl ze terughadte aan vreselijke verhalen van vandaag. Ze was inmiddels zo moe en zo hongerig dat ze het bijna niet meer voelde. Vanmorgen vroeg was ze nog totaal onwetend van al die ellende opgestaan, herinnerde ze zich ineens. Dat leek niet dezelfde dag, maar eerder een eeuwigheid geleden. Natuurlijk, de wereld stond in brand! Sinds twee maanden, vanaf augustus 1914, was er bijna overal in de omringende landen oorlog. Tot nog toe had Nederland neutraal kunnen blijven, maar of dat zo zou blijven, wist niemand.

Op donderdagmorgen was ze zoals gebruikelijk met boter en eieren naar de stad gereden, samen met Leen, om de boerderijproducten daar te verkopen. Vader Goemans of Leen gingen altijd op donderdag naar de beurs, met monsters van de producten die ze wilden verkopen. Die zouden dan later door de handelaren worden opgehaald om per schip verder te worden vervoerd. Toen hadden ze de eerste geruchten gehoord.

Sonja, haar jongere zusje Marina en haar moeder waren op woensdag ook al naar de stad gereden. Ze wilden toen zo veel mogelijk voorraden inslaan. Suiker, stroop, koffie, thee, zeep; alles wat er nog te krijgen was en waarvan ze vreesden dat er binnenkort een groot tekort aan zou ontstaan. Ze waren om beurten elke winkel in gegaan om er die boodschappen te halen. Eerst ging Sonja naar een winkel en een poosje later ook haar zusje Marina, want anders zouden ze niet zo veel meekrijgen. Ze waren immers de enigen niet die een voorraad aanlegden. Ze gingen ook naar winkels waar ze gewoonlijk nooit kwamen, omdat de winkelier van een andere kerk was. Ze hadden gelukkig genoeg geld om een heleboel te kopen.

Maar dat was eergisteren geweest. Gisteren, op donderdag, was ze zoals zo vaak naar de stad gereden omdat het dan marktday was. Toen was er nog nauwelijks een vluchteling te bekennen geweest, maar Leen had erover gehoord en wilde vanmorgen vroeg weer gaan kijken. Sonja was met hem mee gegaan om te kijken of ze nog meer boodschappen kon halen. Toen was de vluchtelingstroom

inmiddels goed op gang gekomen. Zodoende waren neef en nicht op reis gegaan om te helpen. Ze was nooit eerder zo ver van huis geweest. En nu was het de nacht van vrijdag op zaterdag. Veel van de uitgeputte vluchtelingen waren in slaap gevallen. De eerste slaap in twee heel lange, angstige dagen.

Ze rilde ineens in de koude oktobernacht en schudde haar hoofd. Toen merkte ze dat er iemand achter haar kwam staan. Het was Leen. ‘Het is diep in de nacht eer we in de stad komen, Sonja.’

Ze knikte gelaten. ‘Hoe krijgen we deze mensen eigenlijk van Zierikzee naar huis?’ vroeg ze toen. ‘Ze zijn uitgeput. Deze koude overtocht gaat ze evenmin in de koude kleren zitten.’

‘De tilbury staat nog in de stad bij oom Johan en tante Trui, zoals altijd. Rijd jij met de twee oude vrouwen en de zwangere vrouw naar huis. Prop ze maar op elkaar in het rijtuig.’

‘Dat is te zwaar voor Bruin, dat gaat niet. De tilbury is al afgeladen met de voorraden die we vanmorgen nog hebben kunnen kopen. Gelukkig is alles veilig, achter de poort van oom Johan.’

Leen aarzelde. ‘Ik kan paard-en-wagen op gaan halen met de tilbury, en de zwangere vrouw vast meenemen. Je moeder kan er dan even over nadenken waar we al die mensen moeten laten. Dan blijf jij bij de anderen in het huis van tante en haal ik jullie later met paard-en-wagen op. Het is nacht, we zullen iedereen wakker moeten maken. Marina zal hopelijk overal doorheen slapen. En je broer...’ Leen aarzelde en slaakte toen een diepe zucht. ‘Het is maar te hopen dat daar geen narigheid van komt. Het is echter onze christenplicht om te helpen. Zo dachten we er vanmorgen over en daar is niets aan veranderd. Nietwaar, Sonja?’ Hij keek haar door-dringend aan.

Ze keek hem recht in de ogen terug. ‘Nee,’ liet ze vastberaden weten. ‘Op de een of andere manier vinden wij wel een oplossing voor de problemen die zich nu voordoen. Wij kunnen deze mensen direct opvangen, zonder dat ze eerst naar de concertzaal hoeven gaan zoals de meeste anderen.’

‘Als daar nog mensen bij kunnen,’ zei Leen, ‘en dat betwijfel ik. Het zijn er al zo vreselijk veel.’

‘Ze zullen wel genoteerd moeten worden als ze van boord komen.’

Leen schokschouderde. ‘Dat is bijna onbegonnen werk, en in veel families zijn de mensen elkaar kwijtgeraakt in de paniek om weg te komen uit wat ik de brandende hel heb horen noemen.’

Ze zuchtte en huiverde. Ineens kwamen er zomaar tranen in haar ogen. ‘Wat gaat er allemaal nog meer gebeuren, Leen? Is er al niet genoeg ellende geweest?’

‘Zeker,’ antwoordde hij op vlakke toon. ‘Maar niemand die het weet. Kom, ga zitten en probeer warm te blijven. Het duurt nog even eer je in een warm bed ligt om bij te komen. En er moet nog veel gebeuren eer het zover is.’

Ze knikte en zocht een plekje, wat overigens niet meeviel. Er waren veel mensen die van uitputting in slaap waren gevallen. Haar verpleegstersoog keek waakzaam rond, maar toen besepte ze dat Leen gelijk had. Ze was ook moe. Zo moe als ze nooit eerder was geweest.

Hoofdstuk 2

Ze moest toch even in slaap gesukkeld zijn. Rillend van de kou werd Sonja weer wakker. Vlak bij haar huilden een paar vrouwen en ze keek ongerust en geschrokken om zich heen. Ze moest opstaan en in beweging komen om weer enigszins warm te worden, besepte ze, om weer gevoel in haar armen en benen te krijgen. Ze rilde zo en haar tanden klapperden. Ook haar kleren waren nat geworden van het opspattende zeewater. Hoe uitgeput moesten mensen wel niet zijn, als ze door zulke ontberingen heen konden slapen? En de vorige nacht had ze zelf nog in zalige onwetendheid in haar eigen warme bed geslapen op de boerderij! Ze kwam overeind. Even was ze een beetje duizelig waardoor ze de reling vast moest grijpen, maar dat was gelukkig snel weer over. Leen stond, alweer of nog steeds, aan de reling. Even later stond ze naast hem. ‘Ik heb het zo koud gekregen, Leen.’

Hij sloeg een arm om haar schouders. Ook zijn gezicht was getekend door vermoeidheid en honger. ‘We zijn er bijna,’ zei hij troostend. ‘We varen binnen een paar minuten het havenhoofd van Zierikzee voorbij. Het duurt niet lang meer, Sonja. En dan zorg ik ervoor dat we allemaal zo snel mogelijk in de warmte komen en onze magen kunnen vullen. Je moeder zal wel schrikken als ze mij straks alleen terug ziet komen. Ze heeft er geen idee van wat wij allemaal hebben meegemaakt sinds wij gisteren van Dostie vertrokken.’

Sonja beet op haar lip. ‘Wij mogen niet klagen, Leen. Onze ontberingen stellen niets voor vergeleken bij die van de vluchtelingen.’

Hij knikte. ‘Ik heb een poos met Stijn staan praten.’

‘Wie is Stijn?’

‘De vader van het gezin dat met ons meegaat. Zijn vrouw heet Lieve en ze is over vier weken uitgerekend. Hij weet niet of hun huis er nog wel staat, of er nog wel iets is om straks naar terug te kunnen gaan. Hij werkt in de haven, maar misschien is daar inmiddels ook wel alles platgebombardeerd.’

Sonja rilde en niet langer alleen van de kou. ‘Het is een ongekende ellende,’ peinsde ze verslagen. ‘Vroeger schoten soldaten elkaar dood op een slagveld, of werden mensen soms gedood als soldaten een stad veroverden. Maar dit... wat daar gebeurd is...’ Ze huiverde. ‘Daar kwam het gevaar uit de lucht en dat heeft de mensheid nog nooit eerder meegemaakt.’

‘Die vliegtuigen en zeppelins zijn nieuwe uitvindingen,’ beaamde Leen. ‘Niemand had er een vermoeden van dat dergelijke uitvindingen gebruikt zouden gaan worden om er vreselijke wapens uit te laten vallen, boven een stad vol onschuldige mensen. Dat is inderdaad nog nooit eerder gebeurd.’

‘Zouden er veel doden zijn gevallen?’ vroeg ze zich huiverend af.

Hij schokschouderde. ‘Dat kan bijna niet anders. Het gevaar komt van boven en van het ene moment op het andere staat alles in brand. Ik heb van Stijn gehoord dat er woensdagavond rond een uur of elf is begonnen met het bombardement. Iedere hardwerkende burger lag toen natuurlijk in bed te slapen. Ja, ze wisten heus

wel dat de soldaten om de stad waren gelegerd en dat er beschietingen waren van beide zijden. Het schijnt dat er soldaten op de vlucht zijn geslagen, maar niemand die het precies weet. Volgens Stijn konden ze nog net hun geld en sieraden in de tas van Lieve stoppen en moesten ze er in het holst van de nacht vandoor. Eerst gingen ook zij naar de haven, dat is logisch als je in Antwerpen woont. Maar daar verdrongen zich al duizenden mensen, zei hij. Wie iets had dat kon rijden, verliet daarmee de stad. Paard en wagen, hondenkarren, een enkeling had gelukkig een fiets of een zeldzame automobiel. Bommen lieten niet op arm of rijk, ze treffen alles en iedereen. Soms legden mensen hun ouders of kleine kinderen in een kruiwagen om ze de stad uit te krijgen. En verder moest iedereen lopen.'

'Het is nu zaterdagmorgen vroeg,' peinsde Sonja. 'Tien oktober. Hebben al die mensen al die tijd... Zijn ze al zo lang onderweg, zonder eten, zonder drinken vaak?'

'Er zijn mensen die onderweg koeien hebben gemolken in een weiland, ook al vonden ze dat eigenlijk diefstal. Maar de drang tot overleven is sterk.' Hij zuchtte. 'En wie weet hoeveel meer van die stakkers er nog komen. Hoelang zullen ze blijven? Waarmee moeten al die mensen gedurende die tijd worden gevoed? Er mag geen voedsel meer uitgevoerd worden naar Duitsland, want ook daar bevoorraden ze eerst de legers voordat ze aan de burgers denken. Hoeveel mensen zijn er omgekomen? En dan zijn er nog de gewonden! Die kunnen niet wegkomen. Zijn de ziekenhuizen nog wel bereikbaar in een vernietigde stad? Misschien zijn de ziekenhuizen zelf ook wel afgebrand, met iedereen erin. Niemand die het weet.'

'Onze eigen soldaten zijn gemobiliseerd en liggen langs de grenzen.'

'Laten we hopen dat ze ook daar de vluchtelingen opvangen, Sonja.'

'Morgen is het zondag. Hoe moet dat dan?'

'We leven nu van dag tot dag en als het moet van uur tot uur,' verzuchtte Leen. 'Over een uur zijn we afgemeerd en hopelijk gauw van boord. Ik ga naar de tilbury en rijd naar huis. Ik neem Lieve en

die oude baas mee, want die is er slecht aan toe. Probeer jij de rest van ons groepje bij elkaar te houden. Neem ze mee naar oom Johan en tante Trui. Dan haal ik jullie daar later met paard-en-wagen weer op. Misschien kunnen jullie je bij oom en tante even opfrissen en wat drinken, om de tijd te doden.'

Ze knikte. Ze wist niet meer wat ze moest zeggen. Het was allemaal te verschrikkelijk voor woorden en Leen had gelijk: een van de ergste dingen was nog dat niemand wist wat de toekomst hun zou brengen, zeker niet in de komende dagen.

'Waar moeten we de mensen bergen, Leen? In huis is uitgesloten.'

Hij knikte aangeslagen. 'Inderdaad, dat kan niet. Stel dat ze ontdekken dat Jan... Nee, in huis kan echt niet. Je hebt volkomen gelijk.'

'Misschien kan het gezin van Stijn tijdelijk in het washok bivakkeren,' peinsde ze. 'Zodat ze toch min of meer onder elkaar kunnen zijn.'

'Maar we kunnen die drie oude mensen toch niet de hooizolder opjagen? Ze komen de ladder niet eens op, vrees ik.'

Sonja dacht even na. 'Misschien kunnen we strozakken vullen en op de grond leggen en ze kunnen op strobalen zitten. En we kunnen oude lakens spannen, zodat ze een beetje onder elkaar kunnen zijn als ze gaan slapen.'

'Het is mooi dat je dit wilt doen, Sonja. Deze stakkers opvangen, bedoel ik.'

'Natuurlijk.' Ze keek haar neef ernstig aan. 'Misschien kunnen we dan een beetje goedmaken wat... De mensen kletsen zo wreed, Leen.'

'Ik weet het, ze denken dat je broer zo is, omdat...' Hij aarzelde.

'Omdat wij wel zwaar gezondigd moeten hebben als God ons zo zwaar treft,' zei ze knikkend, en de woorden kwamen maar moeilijk over haar lippen.

Nu de deining van het schip een stuk minder was geworden, werden meer mensen wakker. Al snel ontstond er opwinding toen ze

een haven binnenvoeren. Nog even en ze hadden weer vaste grond onder de voeten. Nog even en dan... Ja, wat dan?

Een halfuur later was er afgemeerd. Leen was als een van de eersten van boord. Hij rende weg om zo snel mogelijk de tilbury op te halen. Sonja zuchtte stillerterwijl ze hem zag gaan. Daarna moest ze met haar groepje naar de concertzaal, waar de vluchtelingen ingeschreven werden. Zo was er tenminste enig zicht op de hoeveelheid mensen die het land overspoelden en ook wie dat dan wel waren. Het kostte Sonja moeite het groepje bij elkaar te houden. Er wilden meer mensen met haar mee, maar zeven was genoeg, besefte ze. Meer konden ze niet aan op Dostie. Gelukkig zag ze enkele bekenden in de stad, zelfs op dit vroege uur, die ook mensen wilden opvangen. In een tijd van nood zoals nu ontstond er spontaan een nieuw soort verbroedering, peinsde ze.

Toen ze vlak bij het huis van haar oom en tante waren, kwam Leen hen tegemoet. Lieve en de alweer zwaar hijgende oude man nam hij mee in de tilbury. Tante Trui stond al bij de poort te wachten toen Leen was weggereden. Ze hadden langzaam gelopen vanwege de uitgeputte oude mensen en de hoogzwangere Lieve. Stijn had om beurten zijn twee zoontjes een poosje op zijn rug gedragen. ‘Kom binnen,’ zei haar tante. ‘Leen maakte ons daarnet al voor dag en dauw wakker om te vertellen wat jullie hebben gedaan. Kom kind, wat heb je je op de hals gehaald?’

Ze glimlachte. ‘Tante, mag ik...’

‘Komen jullie maar binnen. Ik heb verse koffie gezet en pap gekookt.’

Heerlijk! Warme pap! Maar eerst naar de plee en zich een beetje wassen en oprispen. Tante wenkte Sonja mee naar de slaapkamer. ‘Hier.’

Huiverend trok ze haar klamme en natte kleren uit, op haar ondergoed na. Ze trok de oude werkrok en een blouse van haar tante aan. De rok was te kort en de blouse was veel te ruim, maar dat deerde vandaag niet. De kleren waren in ieder geval droog en warm. ‘Ik breng ze zo snel mogelijk weer schoon terug, tante. En dank u,

ook namens deze mensen, voor de koffie en de pap.’

‘De stakkers,’ mompelde tante Trui hoofdschuddend. ‘Die twee oude vrouwen kunnen wel hier blijven, als ze dat tenminste willen?’

‘Ik neem ze wel mee,’ zei Sonja. ‘De concertzaal zit nog propvol mensen die ook onderdak zoeken. Sommigen zijn te ziek en te oud om nog met de tram verder te kunnen reizen. Ze brengen anderen naar Zijpe en dan kunnen ze met de *Minister* verder varen naar Numansdorp. Daar kan de tram ze tot in Rotterdam brengen, tante. Maar nu heb ik zo’n honger en deze mensen hebben sinds woensdag niets warmes meer te eten gehad. U bent geweldig.’

Zelfs de altijd zo flinke tante Trui, een jongere zuster van haar moeder, stond even te snotteren van ontroering. Daarna snoot ze vastberaden haar neus, wreef haar ogen droog met de punt van haar schort en rechtte toen haar rug. ‘Kom. Jij en ik samen kunnen het wel aan.’

Tante zette een paar tellen later een grote, dampende pan op de tafel die ze had gedekt met een zeiltje en met borden en lepels. Ze zette de suikerpot zelfs op tafel, hoewel iedereen altijd zuinig was met suiker omdat die zo duur was. Havermoutpap had nog nooit zo lekker gesmaakt! De groep mensen viel er hongerig op aan en ook al had tante Trui haar grootste pan vol pap op tafel gezet, alles ging schoon op. De oudste zoon van Stijn en Lieve schraapte met zijn lepel zo ongeveer de bodem uit de pan.

Toen iedereen gegeten had, had oom uitgebreider dan ooit uit de bijbel voorgelezen en een heel lang dankgebed uitgesproken. Stijn had hieraan nog woorden van dank toegevoegd en tot verbijstering van oom en tante een kruis geslagen aan het einde van het gebed. Daarna leunden de mensen achterover. Het was te zien dat iedereen opknapte nu hun magen voor het eerst in dagen weer behoorlijk waren gevuld en ze zo langzamerhand niet meer rilden van de kou.

Nu kwamen stukje bij beetje de verhalen los. De oude vrouw van wie de man steeds zo hijgde als hij een stukje moest lopen, vertelde hoe hun huis in brand was gevlogen en ze naar het huis van hun

zoon wilden vluchten. Onderweg waren ze tussen nog veel meer brandende huizen en een angstige mensenstroom die op de vlucht sloeg, de weg kwijtgeraakt. Bij een onbekende mochten ze toen een poosje meerijden op een paard-en-wagen. Nee, waar hun zoon met zijn gezin was gebleven, dat wisten ze niet. Ze hoopten maar dat ze het hadden overleefd en zelfs daar waren ze niet zeker van. Ze moesten op een gegeven moment toch verder lopen.

De oude vrouw die alleen was, vertelde een vergelijkbaar verhaal. Later, toen ze eenmaal de stad uit was en in de berm had zitten huilen van vermoedheid, had een jonge kerel die ze niet eens kende haar een stuk op zijn rug gedragen. Daarna was ze moeizaam verder gelopen tot ze de grens over was. Daar was ze gevonden door Sonja en die boer Van der Velde.

Stijn vertelde hoe hij met Lieve en de kinderen helemaal was komen lopen. Ook zijn huis stond in brand. Ze hadden niets mee kunnen nemen behalve zijn laatste weekloon en wat sieraden van Lieve. Ze hadden onderweg vanwege Lieve keer op keer moeten rusten, maar nergens hulp gekregen. Nee, daar was hij niet bitter over, de vluchtelingen waren immers met zovelen.

De oude vrouw van wie de man met Leen was meegereden, maakte zich erg ongerust over het lot van haar zoon en zijn gezin. En over de gezondheid van haar man. ‘Zijn rikketik is niet al te best,’ bromde ze bijna beschaamd. Ze zei niet veel meer en haar ogen vielen bijna dicht, nu ze in de warmte zat en gegeten had.

Toen Leen eindelijk met paard-en-wagen arriveerde, werden oom en tante uitgebreid bedankt en even later waren ze weer onderweg. Bijna iedereen zweeg nu het einde van de reis eindelijk in zicht kwam.

In datzelfde bedrukte zwijgen reden ze in het ochtendgloren eindelijk de brug over de sloot van hun boerderij over.

Thuis. Eindelijk thuis, dacht Sonja, en opnieuw liepen bij haar de tranen over de wangen, maar ditmaal van opluchting.

‘Hier in huis kan niet,’ zei moe een uurtje later. Zij was daar zeer beslist over en Sonja wist precies waarom.

De vluchtelingen hadden in de schuur van de boerderij opnieuw koffie gekregen en kennisgemaakt met de boer en de boerin. Daarna had Sonja zich een tikje ongemakkelijk verontschuldigd en gezegd dat ze met haar ouders moest overleggen waar ze iedereen konden onderbrengen en hoe ze dat gingen aanpakken.

Leen was intussen al begonnen het washok op te ruimen en schoon te bezemen. Teilen en tobbes, droogrekken, alles werd zo veel mogelijk in een hoek geschoven. Er werden een paar oude stoelen opgescharreld en er was zelfs nog een wat wankele tafel, maar met een blokje hout onder een afgebroken poot, kon die nog best dienst doen nu de nood aan de man was. Ondertussen wreef vader Goemans peinzend over zijn kin. Sonja had zich omgekleed en had weer haar eigen kleren aan. ‘Het was nogal een onbezonnen daad,’ merkte de oudere man ongemakkelijk op.

‘Leen en ik zagen al die arme stakkers in de stad aankomen, vader. Toen vonden we dat we moesten gaan helpen,’ reageerde ze bedremmeld. ‘We hadden er natuurlijk geen idee van wat we tegen zouden komen. Het was zo schrijnend, al die arme stakkers die net de grens over waren gekomen. Bang en uitgeput, hongerig en overstuur. Ze hadden niets meer. Ze hadden honger, sommigen waren gewond door de brand of door rondvliegend puin. Ze weten niet eens wie van hun dierbaren het misschien niet heeft overleefd.’

Maar de oudere man bleef het hoofd schudden. ‘En dan zo veel mensen meenemen hier naar Dostie toe.’ Vader Goemans ging aangeslagen verder. ‘Waar moeten we ze laten? Hoe geven we ze te eten?’

‘Hoelang blijven ze wel niet?’ verzuchtte moe Goemans, even aangeslagen als haar man. ‘We kunnen ze niet binnen laten, want niemand mag het weten, van Jan op zolder. Het was heel erg ondoordacht, Sonja. We hadden ook gewoon geld kunnen geven. Morgen zal er in de kerk best wel een extra collecte zijn.’

Sonja kneep haar lippen samen. Natuurlijk, ze begreep haar ouders wel, maar zij hadden niet gezien wat zij had gezien. Zo veel ellende. En dan de andere kant uitkijken en alleen een extraatje in de

collectezak van de kerk stoppen? Nee, dat was al te gemakkelijk, vond ze.

Ze vatte moed en legde de weerstand van haar ouders naast zich neer. Ze keek hen recht aan. ‘We gaan het zo doen. Het gezin van Stijn en Lieve gaat zolang in het washok. Als Leen het daar opgeruimd heeft, gaat hij jutezakken vullen met stro en die kunnen ze als matras naast elkaar op de grond leggen als ze gaan slapen. En wij koken voor iedereen. Eenvoudige kost. Laten we vandaag voor tussen de middag maar pannenkoeken bakken. Meel en stroop hebben we genoeg. En vanavond eten we gewoon broodpap. Er is oud brood genoeg dat we dan mooi op kunnen maken. Ik moet straks heel even gaan slapen, moe, en daarna ga ik vers brood bakken. Veel brood. Dat hebben we nodig met zo veel mensen, en morgen is het zondag. Bakken moet dus nog vandaag.’

Moe mokte nog wat, maar ze wilde haar oudste dochter niet nog meer voor het hoofd stoten. Ze hadden immers maar twee gezonde kinderen over en stel dat Sonja hier weer weg wilde gaan, zoals vroeger, toen ze pertinent voor verpleegster wilde gaan leren. Marina was immers nog maar twaalf jaar. Toen had Joost nog geleefd en... ‘Wanneer komt dat kind van die vrouw?’ wilde moe toen hoofdschuddend weten. ‘Wat heb je je toch op de hals gehaald, Sonja?’ Er klonk afkeuring door in de stem van de oudere vrouw.

Voor het eerst vroeg Sonja zich af of het inderdaad wel allemaal zo verstandig was geweest wat zij en Leen hadden gedaan. ‘We hebben misschien niet goed over de mogelijke gevolgen nagedacht, moe,’ erkende ze daarom schoorvoetend. ‘In huis kunnen ze dus niet, want dan is de kans groot dat ze Jantje horen.’

Dat was meer dan voldoende voor hen alle drie. Joost was hun verdriet, maar Jantje was hun schande, hun grote geheim. Jan was haar gebrekkige en achterlijk geboren jongste broer. Inmiddels was hij veertien jaar en hij leefde al jaren zorgvuldig weggeborgen op de zolder. De mensen in het dorp dachten waarschijnlijk dat het kind allang dood was, maar dat was dus niet zo. Ze hadden Jantje verborgen, want ook zij wisten dat dominee gelijk had als hij preekte dat wie zo zwaar bezocht werd door de toorn van God als

het gezin Goemans, dan ook wel zeer zwaar gezondigd moest hebben. Dus werd Jantje weggestopt op de zolder. Nu hij steeds groter en sterker werd, kreeg hij last van onbeheersbare woedeaanvallen, waarbij hij vaak iets totaal vernielde. Daarom ontvingen zij zo min mogelijk mensen over de vloer.

Joost was hun oudste zoon geweest, tot hij twee jaar geleden gestorven was aan tuberculose. Hij was toen pas tweeëntwintig jaar. Sonja en Marina waren de enige kinderen waar vader en moeder Goemans nog op konden rekenen. Sonja had thuis moeten komen toen Joost zo ziek geworden was dat ze alle hoop lieten varen. De droom om een goede verpleegster te worden, had ze op moeten geven om samen met moe haar broer tot het laatst toe te verplegen. Marina was negen jaar jonger dan Sonja en zat sinds september twee dagen in de week op de naaischool in Zierikzee.

Na de dood van Joost was Sonja dus de opvolgster van vader. Toen moeder vijf jaar geleden onverwacht nog voor de vijfde keer zwanger was geworden, waren haar ouders daar eerst erg blij om geweest, maar na een paar maanden had moeder een miskraam gekregen en niet veel later had de overgang zich aangekondigd. De eerste maanden na de geboorte van het derde kind, Jan dus, hadden vader en moeder Goemans tot hun schrik ontdekt dat hun zoon gehandicapt was. Toen moe in verwachting was van Marina, hoopten ze dan ook erg op een zoon, want een opvolger en een reserve, dat was wat de meeste boeren zich wensten. Maar hun laatste kind werd opnieuw een meisje. Hoewel ze nu veel van Marina hielden, hadden ze er veel verdriet van dat ze niet nog een gezonde zoon hadden gekregen.

Toen Joost ziek was geworden en was gestorven, was er daarom geen zoon overgebleven om de opvolger van vader Goemans te worden als de volgende boer op Dostie. Sonja moest daarom in de ogen van haar ouders zo snel mogelijk een geschikte man vinden, maar daar schoot hun oudste dochter bepaald niet mee op!

Naarmate Jan ouder was geworden, werd hij steeds agressiever. Ze hadden hem steeds vaker vast moeten binden, maar nog was het niet veilig geweest. Ten slotte had vader een stevige en af te sluiten kamer op de zolder getimmerd. Daar woonde Jan afgescheiden van

de rest sinds hij de zieke Joost een keer in elkaar geslagen had. Hij kwam sindsdien nooit meer beneden, laat staan dat hij buiten kwam. Jan was het geheim geworden van de familie Goemans. Als er een enkele keer naar gevraagd werd, beweerden ze dat het kind er niet meer was. Dat werd niet zo vreemd gevonden vanwege zijn gebrek. De mensen in het dorp wisten sindsdien niet beter of het kind was gestorven. Er stierven immers zo veel kinderen aan ziekten, dus dat was niet zo verwonderlijk.

Maar Jan leefde nog en werd dus met de dag sterker. Hij kon schreeuwen en tieren als hij een woedeaanval had. Hij kon op de deur van zijn gevangenis op zolder bonken en zo hard krijsen dat het niet menselijk meer klonk. Hoeveel vader en moeder Goemans ook baden, het werd alleen maar erger. Jan sloeg zijn moeder een keer tot bloedens toe, waarop ze niet langer eten bij hem bracht, maar dat door een luikje de kamer binnenschoof, in een ijzeren schaal en met een lepel. Zo nu en dan bond vader hem vast, dat ging nog net, zodat zijn vrouw en dochters de zolder schoon konden maken, en Jan konden wassen.

Marina was zo bang geworden van haar broer, dat ze niet alleen boven durfde te zijn. Ze sliep bij Sonja op de kamer, en dan moest de deur bovendien ook nog op slot. Maar wat zou er gebeuren als Jan nog ouder werd en nog sterker dan zijn vader? Alleen Leen kon hem dan misschien nog de baas, maar hoe lang nog?

Leen wist alles. Leen was de jongste uit het gezin van tien kinderen van een broer van vader Goemans. Hij was als vaste knecht op de boerderij gekomen toen Joost ziek was geworden en hij was gebleven. Ze konden niet meer zonder Leen, en hij praatte nergens over.

‘Die drie oude mensen moeten maar in de schuur blijven,’ zei Sonja. ‘Op de hooizolder kan niet vanwege de ladder. We moeten van stobalen een soort bed maken, want op de grond slapen is niet alleen te koud in deze tijd van het jaar, maar ze zullen dan ook ’s morgens nauwelijks nog overeind kunnen komen. Op die bedden van stro kan Leen dan strozakken leggen. Oude kussens en dekens, hebben we die nog genoeg, moe?’

De oudere vrouw schokschouderde aangeslagen. Alsof dat kind op zolder, het verlies van haar oudste zoon en nu ook nog de uitgebroke oorlog, al niet genoeg ellende betekenden! Ze vond het dwaas wat haar oudste dochter zo ondoordacht had gedaan.

‘Kunnen we ze echt niet doorsturen, na een goede nachtrust en een goed ontbijt morgenvroeg?’ probeerde ze nog.

‘Moe, ze hebben al zo veel meegemaakt.’

‘Wij toch ook?’ was het weerbarstige antwoord.

Sonja voelde zich steeds meer opgelaten. Moeder vond haar een dwaas, maar ze had geen weet van de angst in de ogen van al die mensen die sinds een paar dagen de grens van zuidelijk Nederland hadden overgestoken.

‘We zullen wel zien.’ Sonja stond zuchtend op. ‘Ik ga oude lakens, dekens en kussens bij elkaar zoeken en zorgen dat de mensen goed kunnen liggen. We zetten de tuinbank in de schuur, daar kunnen ze dan overdag op zitten. Vader, hebt u misschien wat pruimtabak voor die oude baas? En er moet water warm gemaakt worden, moeder. Deze mensen hebben zich al dagen niet kunnen wassen, en ook hebben ze geen andere kleren dan die ze aan hun lijf hebben. Ik kijk wat u nog voor oude kleren in de kist hebt van opa en opoe, die kunnen ze aantrekken als ze hun eigen kleren wassen.’

‘Met een heel gezin in het washok?’ schamperde moe.

Toen rechtte Sonja haar rug. ‘Ik weet dat u het allemaal niets vindt, moe, maar het is onze christenplicht om mensen in nood te helpen. En dat doen we. Punt uit.’

Hoofdstuk 3

Op woensdag 7 oktober hadden de Duitsers overgave geëist van de Belgische troepen en van de Engelsen, die hen te hulp geschoten waren. De overmacht van de legers die het Belgische land hadden overspoeld, was te groot geweest. Er werd een ultimatum gesteld: als het Belgische leger zich niet overgaf, zou Antwerpen worden gebombardeerd.